

עקרבים¹

העקרבים נזכרים במשנה פעמיים: בהקשר של דיני שביעית, כצמח רב-שנתי (שביעית ז ב) ובדיון סביב אכילת המרור בפסח (עירובין ב ו). הם נזכרים בירושלמי פעם אחת (עירובין ב ה"ז) ובבבלי פעמיים (עירובין כו ע"ב; פסחים לט ע"א).

הזיהויים



חרחבינה מכחילה

■ צמח קוצני לא מזוהה, כך בבבלי. פרשנים מאוחרים קושרים את זיהוי הבבלי לצמח הגדל על הדקל.²

■ **חרחבינה מכחילה** (*Eryngium creticum*) - קוץ רב-שנתי ממשפחת הסוככיים. החרחבינה המכחילה נפוצה בכל חלקי החבל הים-תיכוני, ולה שימושים שונים ברפואה העממית. כך הזיהוי בזרעים גניזה ב.³

■ **גריזית אירופית** (*Asplenium scolopendrium*) או מין קרוב - שרך ממשפחת האספלניים. מצויה בתרבות בעיקר כצמח נוי, אם כי היו לה שימושים מסוימים ברפואה העממית. נראה כי זהו הזיהוי אצל רנאה"י ורנאה"י פ"א. כך מפורש אצל הרמב"ם, ובעקבותיו גם אצל תנה"י כפ"פ ואלג'אמע.⁴



גריזית אירופית

■ מין כלשהו של הסוג **עולש** (*Cichorium sp.*) - סוג של צמחים בשרניים ורב-שנתיים ממשפחת המורכבים. המין המוכר מבין העולשים



עולש מצוי



אלמוות כורדי



סלסלה

הוא העולש המצוי, לו שימושים רבים במטבח. ייתכן שכך יש לקרוא את זיהויו של כת"י אנטונין.⁵

■ אחד ממניי הסוג **אלמוות** (*Paronychia*) - סוג הנמנה עם משפחת הציפורניים - **אולי אלמוות כורדי** (*P. kurdica*), הנפוץ באזור איראן (ובאזורנו - במרומי החרמון). מסתבר כי זהו זיהויו של מכה"מ.⁶

■ מין מסוים מן הסוג **סלסלה** (*Tordylium apulum*) או מן הסוג **כמנון** (*Pimpinella saxifraga*), שניהם נמנים עם משפחת הסוככיים. כך עולה מכת"י דה לאנג.⁷

עיון

זיהוי העקרבנין בעייתי, כשאר הצמחים הנזכרים פעמים ספורות במקורות, וניתן למצוא זיהויים יחידאיים שלו.

בבבלי מופיע זיהוי של הערקבנין כצמחים קוצניים, ולא ברור עד כמה הכוונה למין מסוים. הערוך וריבמ"ץ מצטטים זיהוי זה, אך בגרסה שלהם מדובר בצמח קוצני הכרוך סביב הדקל.

יש מן הפרשנים שזיהו עם צמחים שלשמש (בעברית או בלועזית) דמיון ל'עקרב', או עם צמחים שלהם דמיון צורני לעקרב.

אפשרות מרכזית לזיהוי מתחילה

(כנראה) אצל רנאה"י ורנאה"י פ"א. הם מזהים עם 'ערקביתא'. אצל הרמב"ם מופיע שם דומה - 'עקרבאן', שהוא השם הערבי של גריזית אירופית. כך זיהו גם תנה"י כפ"פ ואלג'אמע.

לפי רב האי כוונת התלמוד הינה לצמח הנקרא בערבית 'אטון', שאינו מזוהה. דברים אלו מצוטטים גם אצל הערוך וריבמ"ץ.⁸

גם החוקרים חלוקים בדעתם לגבי זיהוי העקרבנין. על כל פנים, כל הזיהויים קשורים בשמותיהם (הלטיני או העברי) לעקרב. לעף מזהה עם גריזית אירופית.⁹ פלדמן מזהה עם הסוג הנקרא זנב עקרב (*Scorpiurus*) ממשפחת הקטניות.¹⁰ פליקס מזהה עם עוקץ עקרב אירופי, ממשפחת הזיפניים (*Heliotropium europaeum*).¹¹ הראובני סבור כי מדובר בעלי הקיץ של החרחבינה.¹² כסלו מביא שתי אפשרויות זיהוי - שורשי החרחבינה (*Eryngium*), או שורשי חבלבלן המשוכות (*Calystegia sepium*). לדעת עמר אף אחד מן הזיהויים הנזכרים אינו מבוסס דיו.¹³

הערות:

1. בחלק מכתבי היד: ערקבנים.
2. בבלי (עירובין כו ב וט109): מאי ערקבלין? אמ' ר' שמעון בן לקיש אצותא חרזייתא < מילולית: צמחים קוצניים (סוקולוף, בבלי, עמ' 159); ערוך (ח"א עמ' 250, ערך 'אצווא' [מובא גם באוצר הגאונים, ג, עמ' 90]. מתייחס רק ל'ערקבלין'/ 'עקרבלין' שבעירובין. במקום אחר (ח"ו עמ' 252, ערך 'עקרב' בסופו): בל' ישמעאל מעקרבא ובלשון יון אלופוס איליאו טריבאו. קוהוט שייך מילים אלו ל'עקרבנין' שלא מופיע כערך בפני עצמו והסברו עימו): ובס"ג דעושין פסים מאי ערקבלין א"ד לקיש אצותא חרזייתא דדקלא... פ' אלו הן ירקות שיוצאין בהן בפסח והן יוצאין סביב הדקל; ריבמ"ץ (שביעית ז ב עמ' קפד): פ' בפ' עושין פסין גרסי' מאי ערקבלין א' ריש לקיש אצותא חרזייתא, הן ירקות שיוצאין בהן בפסח ויוצאין סביב לדקל, ורב האי גאון פירש שהן צמח עבה למאד ויש בו כמעט [צ"ל 'כמו'] ראשי המחטים ומחרזו < לעיל ערוך; ר"ש (שביעית ז ב): פ' בפ' עושין פסין (דף כו ע"ב) מאי ערקבלין אמר ריש לקיש אצותא דדיקלא < נראה כי יש כאן שיבוש, ובטעות הובא כאן הזיהוי המובא בבבלי (פסחים לט ע"א) ביחס לחרחבינה (ע"ע).
3. רעים גניזה ב: הקרבנים (!) [מעל המילה, בין השיטין, הוספו האותיות: 'ערק'] אלקרצענה מן נבאת פיה מרורה. [=מן הצמחים שיש בהם מרירות] < قرصنة = *Eryngium creticum* (רמב"ם, רוזנר, עמ' 148-149, ע' 190; עיסא, עמ' 77, ע' 20; דינסמור ודלמן, עמ' 41, ע' 723).
4. רנאה"י (שביעית עמ' 41): העקרבליים צמח מר [בכת"י - שגרה מרה]; (עירובין ב כת"י לונ): בעקרבליים בפסח צמח מר נקרא אלעקרביתא [בדפוס (עירובין עמ' 61): אלעקרביתא] < לא מזוהה. אולי קשור ל-'עקרבאן', להלן רמב"ם; רנאה"י פ"א (שביעית ז עמ' 50): אלעקרביתא < לעיל רנאה"י; רמב"ם (שביעית ז ב עמ' 155, וכן הוא בעירובין ב ו): אלעקרבאן < عقربان = *Asplenium scolopendrium* (סינונים: *Scolopendrium vulgare*. עיסא, עמ' 164, ע' 24; רמב"ם, רוזנר, עמ' 210, ע' 275; אשבילי, ב, עמ' 444, ע' 1759, ושם מופיע תיאור מפורט. אבן אלביטאר, ג'אמע, ב, עמ' 175: נקרא ביוונית בשם 'סקולופנדריון'. וכך מזוהה

עקרבים

- σκολοπενδρον אצל לידל וסקוט, עמ' 1613. עוד נקרא כך *Scorpiurus sulcata* (מין של זנב עקרב. עיסא, עמ' 165, ע' 9). כמו כן: عقر بانه = *Heliotropium europaeum* (עוקץ עקרב אירופי. עיסא, עמ' 92, ע' 10). לפי עמר יש לזהות עם המין הקרוב *A. sagittatum* (עמר, מרורים, עמ' 50-49); תנה"י (עמ' 434, ערך 'עקרב'): יוצאין בעקרבנין - צמח הנקרא אלעקרבאן. חלביצין ועקרבלין יש אומרים צמח שמקיימים בו את מצוות המרור בפסח ויש אומרים צמח עבה ולו ראשים כמחט שדוקרים בה; (עמ' 188, ערך 'חלבץ'): צמח הנקרא אלעקרבאן והוא ידוע לרופאים < לעיל רמב"ם; כפ"פ (פרק מח, עמ' תרסב): פי' הוא סקולופנדריון < *Asplenium scolopendrium* = σκολοπενδρον (לידל וסקוט, עמ' 1613. סינונים: *Scolopendrium officinale*); אלג'אמע (עמ' 100, ערך 'עקרבנין'): אלעקרבאן < לעיל רמב"ם.
5. כת"י אנטונין (עמ' 74 ש' 122): הערקבנין *ξερροπηκρηδας* < ξερρός - יבש. *Cichorium - πικρίδιον* *endivia* (לידל וסקוט, עמ' 1404). 'אנדיביה יבשה' - לא ברורה הכוונה (וראה זיהוי נוסף - סטאר, גלוסר, עמ' 367).
6. מכה"מ (ב"א ד' 23, שביעית ז ועוד): עלף עקרב < علف عقرב - מילולית: עשב עקרב. אולי הכוונה ל- علف عقرב = *Paronychia* (סוג הנמנה עם משפחת הציפרניים).
7. כת"י דה לאנג 16 (עמ' 297 ש' 16): עקרבים גינוס מרור קבקי'א < גינוס מרור - מילולית: 'מין מרור'. קבקלידא - אולי *Tordylium apulum* = καυκαλις (לידל וסקוט, עמ' 931), או *Pimpinella saxifrage* (ראה: שנוול, גלוסר, עמ' 234).
8. אוצר הגאונים (ג, עמ' 90): ורב האי גאון פי' צמח עב מאוד ויש בו כמו ראשי המחטים ומחריז והוא אטון בלשון ישמעאל < לא מוזהה; ערוך (ח"א עמ' 250, ערך 'אצווא'): ... ורב האי גאון פי' צמח עבה מאוד ויש בו כמו ראשי המחטין והוא אטון בלשון ישמעאל < לעיל אוצר הגאונים [קוהוט מזהה כאן את 'אטון' עם اتنّ, اتنّ ובלשוננו: 'מין אקאצ'יא']; ריבמ"ץ (שביעית ז ב עמ' קפד): ... ורב האי גאון פירש שהן צמח עבה למאד ויש בו כמעט [צ"ל 'כמו'] ראשי המחטים ומחרוז < לעיל ערוך.
9. לעף, פלורה, ד, עמ' 73.
10. פלדמן, משנה, עמ' 36.
11. פליקס, צומח, עמ' 114.
12. הראובני, מרור, עמ' 271-272. את החרחבינה המשנאית הוא מזהה עם שושנת העלים החורפית של החרחבינה.
13. עמר, מרורים, עמ' 50.